

3. [Виктор Шендерович о влиянии Путина на политику СМИ](#) //Radio „Эхо Москвы”, Особое мнение, **03.02.2011**

Stereotipurile în comunicarea interculturală

Antoci Arina, doctor în filosofie,
conf. univ. int. UASM

Modul în care se cristalizează relațiile dintre grupuri a constituit una dintre preocupările principale ale psihologilor sociali. Ei au examinat felul în care se percep și relaționează grupurile, impactul imaginii celuilalt asupra relațiilor dintre grupuri, modul în care apar fenomene extrem de importante de respingere, precum discriminarea și rasismul. În 1965, Campbell introduce conceptul de „conflict realist” și demonstrează că simpla prezență a exogrupurilor concurente sau a conflictelor de interese duce la ostilitate și percepții negative. Când identitățile sunt compatibile, conflictul este redus la minim, dar când identitățile sunt incompatibile sau când între ele există diferențe foarte mari, conflictul ia amploare. Avigdor consideră că reprezentările dintre grupuri au funcția de a legitima comportamentele unora față de celelalte, iar dacă relațiile sunt de competiție, reprezentările vor fi negative și vor tinde să atribuie grupului rival caracteristicile cele mai susceptibile de a accentua conflictul. Percepțiile negative se amplifică mai ales când o identitate se construiește prin raportare negativă.

Și atunci, dacă atitudinile ostile și reprezentările negative se pot instala foarte ușor între grupuri, deseori fiind suficientă simpla existență a competiției, cum se poate determina reconcilierea și colaborarea?

În 1954, Gordon Allport avansează „ipoteza contactului” și afirmă că realizarea de contacte între membri diferitelor grupuri este modul cel mai bun de a reduce tensiunile și ostilitatea.

O contribuție semnificativă la teoria conflictului realist i se datorează lui Sherif și colaboratorilor săi. Sherif continuă cercetările lui Allport și pune în evidență faptul că, în absența interdependențelor pozitive, simplul contact se dovedește insuficient pentru a genera armonie și colaborare. Doar interacțiunea în vederea realizării unui obiectiv comun poate să determine o schimbare de atitudine. Sherif subliniază necesitatea

înlocuirii interdependenței negative cu o interdependență pozitivă, în care fiecare grup are nevoie de celălalt pentru a atinge obiectivul dorit. Dacă un contact se produce în aceste împrejurări favorabile, ostilitatea dintre grupuri scade substanțial. Comunicarea și educația reprezintă singura șansă de realizare a cunoașterii și de reducere a tensiunilor, pentru că, în absența lor, stereotipurile se agravează, amplificând emoțiile și tensiunile. Cooperarea în vederea realizării unui scop comun se afirmă ca una dintre condițiile esențiale pentru ca un contact între grupuri să ducă la îmbunătățirea relațiilor dintre ele. Stereotipurile sunt rezultatul unei informări incorecte sau insuficiente, prin urmare, pentru a combate prejudecățile, percepțiile eronate trebuie înlocuite cu informații veridice. Pentru a reduce prejudecățile și atitudinile discriminatorii, trebuie avute în vedere atât mediul familial cât și locul de muncă și educația. De exemplu, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, constituirea în Statele Unite a unor regimente formate din albi și din negri a avut în general efecte pozitive. Desegregația în armată s-a dovedit însă eficientă doar când a fost însoțită de o pregătire în domeniul relațiilor interrasiale.

SUA și lumea islamică – o analiză contrastivă

Aceste considerații teoretice oferă clarificări utile cu privire la ostilitatea accentuată manifestată între statele islamice și lumea occidentală, în special Statele Unite ca principala putere mondială. Simpla lor alăturare evocă deosebiri foarte mari între cele două societăți, aflate aproape la extreme în ceea ce privește unii indicatori ai diferențelor (instituții, cultură, religie, nivel de dezvoltare etc.).

Pe de o parte SUA, o mare putere economică, politică și militară mondială, un pilon al democrației, pe de altă parte statele islamice aflate într-o stare de criză profundă, ca urmare a faptului că nu au reușit să ofere societăților lor un model de dezvoltare și o cale spre modernitate, state conduse preponderent de regimuri autocratice. Apariția tehnologiilor moderne și a ideilor occidentale sunt percepute în statele islamice ca amenințări la adresa modului de viață tradițional și nu ca oportunități de dezvoltare.

Din punctul de vedere al criteriilor de diferențiere între culturi, propuse de Hofstede, Statele Unite sunt caracterizate de un indice foarte ridicat de individualism, un indice scăzut de evitare a incertitudinii și de rezistență la schimbare. O societate modernă, multiculturală, în care

libertatea credinței este un drept fundamental, dar care nu are o religie națională. Pe de altă parte, lumea arabă este caracterizată de un grad ridicat de evitare a incertitudinii, un nivel crescut de rezistență la schimbare și un indice ridicat de colectivism, o societate arhaică ce fuge din fața prezentului și a provocărilor sale, ascunzându-se în spatele tradițiilor și religiei, care devin singurele surse furnizoare de identitate.

Refuzul comunicării și atitudinea de închidere față de lumea modernă nu au fost întotdeauna o caracteristică a contactelor dintre Occident și Orient. Mărturie sunt anchetele sociologice efectuate de cercetătorii americani de-a lungul timpului. Într-o monografie etnologică, *Social structure and cultural change in a Lebanese village*, publicată în 1952, bazată pe o anchetă care a avut loc într-o perioadă de „maximă tensiune internațională”, John Gulick subliniază faptul că sătenii au acceptat în cercul lor o persoană străină cu un comportament total diferit de al lor și care punea întrebări la nesfârșit. Deși, în 1955, Orientul Apropiat era supus unui amplu proces de aculturație, unui aflux masiv de bunuri și idei occidentale, remarcabilă este concluzia lui Gulick că nu exista neîncredere generalizată și răspândită față de occidentali.

Dar oamenii nu operează cu aspecte obiective ale realității politice, sociale sau culturale, ci cu reprezentări ale acestora, construite pe baza unor imagini, cu ajutorul unor scheme anticipative. Oamenii operează cu reprezentări, pe care le amalgamează în sisteme cognitive sau le integrează în sisteme de valori, determinate de contextul general, istoric, social sau ideologic. Astfel “omul învață să vadă cu ajutorul minții mari părți ale lumii pe care nu le va putea atinge, mirosi, auzi sau experimenta niciodată. Treptat, el construiește în mintea sa o imagine demnă de crezare a lumii la care nu are acces”.

Stereotipurile în comunicarea interculturală

Stereotipurile „imagini suprasimplificate din mintea noastră” joacă rolul de a ordona informația care ne asaltează dinspre mediul social. Fără îndoială că stereotipurile îndeplinesc un rol pozitiv, pentru că ele permit procese de evaluare și generalizare și prin aceasta ele sunt instrumente esențiale de supraviețuire. În absența capacității noastre de a generaliza, viața ar fi imposibilă. Stereotipurile sintetizează informația compact și eficient, permit divizarea în categorii, o abilitate mentală importantă, pe baza căreia se pot face deducții logice, și astfel funcționează ca

instrumente probabilistice, deși oamenii înțeleg perfect că există o mulțime de excepții de la situațiile acoperite de stereotip. Stereotipurile sunt filtre selective și simplificatoare, care configurează imaginea conform dominantelor sale. Din marea masă de informații și evenimente, oamenii au tendința de a le alege pe acelea care le confirmă imaginea existentă și de a respinge sau ignora ceea ce nu corespunde acestuia.

Cercetătorii problemei stereotipurilor pun în evidență legătura dintre stereotipuri și ideologii și insistă asupra mecanismului de funcționare a gândirii dogmatice. După cum afirmă sociologul Adam Schaff, gândirea dogmatică, o adevărată „ferecare a minții” este cea bazată preponderent pe stereotipii. Cine stăpânește stereotipiile masei poate, alimentând iluzia libertății „celor mulți”, să o manipuleze în scopul propriilor interese.

Într-o lucrare devenită clasică, Hanvey identifică patru stadii de conștientizare a diferențelor dintre culturi. Primul este un stadiu de cunoaștere superficială a trăsăturilor culturale foarte evidente, o cunoaștere la nivelul stereotipurilor, cu o tendință de a percepe deficiențele sau ceea ce este bizar, exotic, surprinzător. Cunoașterea pe baza stereotipurilor nu este doar o cunoaștere simplificată și superficială, ea propune o viziune a lumii divizată tranșant în două categorii opuse: cei buni și fără de prihană, pe de o parte, și cei iremediabili răi, pe de altă parte. În ceea ce privește imaginea Celuilalt, există tendința de a interpreta informațiile în mod negativ, ceea ce are drept consecință confirmarea stereotipurilor existente. Vina este întotdeauna pusă pe seama Celuilalt, problemele se datorează agresivității sau lipsei de cooperare a acestuia. Chiar și asemănările sunt definite diferit. Competitivitatea proprie este percepută drept eficiență, în timp ce acțiunile competitive ale oponentului sunt considerate agresive, ostile și viclene. Din această cauză, stereotipurile devin problematice în cazul conflictelor, când se pune mai acut problema separării de celălalt și a securizării granițelor, întotdeauna fragile și temporare, pe care Celălalt, prin însăși existența sa, le amenință.

Chiar și asemănările sunt definite diferit. Competitivitatea proprie este percepută drept eficiență, în timp ce acțiunile competitive ale oponentului sunt considerate agresive, ostile și viclene. Din această cauză, stereotipurile devin problematice în cazul conflictelor, când se pune mai acut problema separării de celălalt și a securizării granițelor, întotdeauna fragile și temporare, pe care Celălalt, prin însăși existența sa, le amenință.

Percepția unei culturi la nivelul stereotipurilor este determinată și de o atitudine de lene intelectuală și emoțională, de lipsa dorinței de a face efortul pentru a înțelege o nouă cultură și a disponibilității de a se adapta.

Stereotipurile confirmă identitățile de grup. De exemplu, dacă una dintre părți presupune că Celălalt este agresiv și viclean, ea va avea tendința de a acționa în consecință, ceea ce va determina o reacție pe măsură, confirmând stereotipul inițial. Prin aceste mecanisme, stereotipurile tind să se reconfirme și să se perpetueze, ceea ce explică durabilitatea lor, rezistența la schimbare și dificultatea de a le modifica. Ele sunt utile doar dacă nu duc la refuzul dialogului.

Conform stereotipurilor pe care le împărtășesc arabii, americanii sunt bogați, nu respectă valorile familiei, sunt imorali, societatea americană este o societate ipocrită, femeile au o moralitate îndoielnică sau sunt oprimate. Americanii sunt aroganți și lăudăroși, nu respectă autoritatea, sunt extravaganți și risipitori, sunt lipsiți de sensibilitate, nu cunosc nimic despre alte țări și culturi, sunt bețivi, leneși, gălăgioși și rasiști. În condițiile de acutizare a conflictului, atitudinile se radicalizează. Astfel, Statele Unite sunt considerate o civilizație malefică, ce dorește să domine lumea și să o transforme într-un paradis al consumului. Ele nu sprijină cu adevărat forțele democratice, ci își urmăresc propriile interese, și nu respectă tratatele internaționale. Au o viziune seculară asupra lumii în care nu este loc pentru religie. Statele Unite sunt principalul vinovat pentru criza în care se află statele islamice și pentru agravarea sărăciei în lume.

Astfel, criticile la adresa civilizației occidentale se referă în general la bazele civilizației occidentale din perioada modernă, la valorile occidentale, în special la secularizarea politicii și spațiului public și la formele de suveranitate individuală și națională. Fundamentalistii resping rațiunea, deoarece aceasta erodează adevărul revelat și subminează comunitățile organice și inocența sinelui. Totodată, ei resping cunoașterea bazată pe raționament și informație științifică și sistemul de educație bazat pe acestea, deoarece cunoașterea trebuie să fie rezultatul revelației.

Pe de altă parte, societatea occidentală, erodată de secularizarea care sporește sentimentul de anxietate percepe fundamentalismul islamic ca o critică a modului de viață occidental, care trebuie ridiculizată, deoarece, dacă ar fi luată în serios, ar pune sub semnul întrebării imperati-

modernității. Cele mai frecvente stereotipuri din lumea occidentală cu privire la musulmani sunt: Islamul este fundamental diferit de creștinism și iudaism, a fi arab și musulman înseamnă același lucru, diferențele culturale între arabi și lumea occidentală sunt insurmontabile, musulmanii sunt fanatici, violenți, ei îi urăsc pe necredincioși, trăiesc conform unor tradiții medievale și nu se pot adapta la stilul de viață prezent sau la condițiile din societățile occidentale; musulmanii sunt fie șeici bogați, magnați ai petrolului, fie teroriști, femeile sunt acoperite cu văluri, oprimate și lipsite total de libertate. Accentele negative și culpabilizarea se accentuează odată cu escaladarea conflictului. Astfel, statele islamice sunt medievale, malefice, înapoiate și divizate, dar au ambiția de a domina lumea și de a impune modul lor de viață; în ciuda principiilor religioase cu care se mândrește, societatea islamică este profund coruptă, opresivă și abuzivă; în ciuda resurselor pe care le posedă, statele islamice nu au reușit să se adapteze la modernitate și marea majoritate a locuitorilor trăiesc la limita sărăciei.

Soluții prin comunicarea interculturală

Comunicarea, cooperarea, dialogul și educația sunt factori esențiali în îmbunătățirea relațiilor dintre grupuri, democratizarea și dialogul interculturală sunt resurse viabile, dacă sunt promovate cu consecvență de o voință politică fermă.

O primă etapă în realizarea comunicării și dialogului este schimbarea percepțiilor de la nivelul stereotipurilor. Acesta este un proces complex, care se confruntă cu un număr de dificultăți. O primă dificultate este legată de faptul că stereotipurile tind să se reconfirme și să se perpetueze, ceea ce explică durabilitatea lor, rezistența la schimbare și dificultatea de a le modifica. Grupurile manifestă o rezistență considerabilă la schimbarea credințelor centrale, dar schimbările pot să aibă loc mai ușor la nivelul credințelor marginale.

O altă dificultate este reprezentată de caracterul subtil și insidios al stereotipurilor, faptul că ele ne afectează modul de a gândi și de a generaliza în modalități mai profunde decât s-a crezut. Diferite teste demonstrează existența lor la nivelul inconștient și manifestarea lor sub formă de stereotipuri automate sau implicite, chiar și în cazuri în care subiecții ar fi suspectat foarte puțin existența acestora.

Condiția *sine qua non* pentru schimbarea percepțiilor la nivelul stereotipurilor este existența comunicării. Pentru a schimba stereotipurile, comunicarea trebuie ca, într-o perioadă relativ scurtă, să furnizeze un volum considerabil de informații care să le infirme. Pe măsură ce apar excepțiile care neagă stereotipul, acestea sunt acumulate alături de stereotip, până când volumul excepțiilor dezrădăcește stereotipul. Prin urmare stereotipurile pot fi schimbate dacă se schimbă în esență mesajul. Această strategie funcționează în interacțiunile la nivel individual, în educație sau în campaniile media. Dezavantajul major constă în faptul că acest tip de proces are nevoie de timp îndelungat pentru a produce efecte.

Modelul lui Hanvey de percepere a diferențelor culturale la care ne-am referit anterior stabilește patru niveluri de conștientizare a diferențelor dintre culturi, nivelul unu caracterizat de o cunoaștere minimă, la nivelul stereotipurilor, nivelul al doilea, nivelul șocului cultural, un nivel emoțional negativ, cu o marcată posibilitate de conflict și atitudini de respingere, fiind axat pe trăsăturile culturale care contrastează cu cele ale culturii proprii. La nivelul trei intervine o cunoaștere cognitivă și o înțelegere a culturii, ca urmare a analizei intelectuale a diferenței, cu accent pe acele aspecte culturale care se dovedesc credibile din punct de vedere cognitiv și cu păstrarea perspectivei proprii. În final, la nivelul patru cunoașterea cognitivă este întregită de înțelegerea emoțională și empatizarea cu Celălalt, care survin ca urmare a identificării cu cultura-țintă. Motoarele acestor procese complexe de transformare sunt cunoașterea și comunicarea, cunoașterea prin comunicare sau comunicarea ca o condiție primordială pentru realizarea cunoașterii. Acestea alimentează și impulsionează trecerea de la un nivel la altul, și mai ales saltul de la nivelul II la nivelul III, ca urmare a unor schimbări profunde pe care le determină.

Comunicarea între oameni care aparțin unor culturi diferite contribuie la atenuarea imaginilor negative, pentru că le oferă ocazia să constate că au lucruri în comun și să înțeleagă lucrurile și din punctul de vedere al celuilalt. Aceste experiențe transformatoare reprezintă scopul multor acțiuni care au loc în zonele afectate de război sau de tulburări etnice. Un rol deosebit de important îl joacă mijloacele de comunicare. Stereotipurile din media reduc o gamă largă de diferențe la niște categorisiri simpliste, transformă presupunerile despre anumite grupări în realitate, și foarte adesea sunt folosite pentru a justifica poziția celor

aflați la putere și a perpetua prejudecăți sociale și inegalitatea. Dar ele pot avea un efect deosebit de puternic și în sens contrar, în demontarea și anularea stereotipurilor negative. Pentru promovarea înțelegerii, media pot acționa prin evidențierea aspectelor pozitive ale grupurilor, care să contrazică stereotipuri dominante. Este foarte important ca media să ofere o imagine veridică și precisă a părților, mai ales în cazul unui conflict. Media trebuie să pună în evidență nu atitudinile cele mai violente, ci pe cele moderate și constructive și să promoveze reconcilierea și speranța. Abandonarea atitudinii de respingere și de culpabilizare este absolut necesară pentru schimbarea contextului în care are loc comunicarea. Istoricul tunisian Muhammad Talbi explică faptul că atitudinea musulmanilor se datorează unor complexe greu de depășit. „Islamul se prezintă foarte adesea ca panseist pentru că este complexat de faptul că aparține în totalitate zonei subdezvoltării. Occidentul, din motive evident contrarii, este mai mult sau mai puțin fățiș triumfalist. Rezultă de aici un blocaj foarte serios în calea dialogului. Cuvintele nu trec dintr-o parte în alta, termenii discursului nu sunt aceiași și interesele apar, în mod dramatic, opuse. Pentru a rupe acest cerc vicios este nevoie ca Occidentul să capete conștiința limitelor sale, iar Islamul să devină un interlocutor valabil, conștient de posibilitățile sale, care are ceva de spus și de oferit. Acest context trebuie schimbat prin schimbarea poziției actorilor și a relației dintre ei și în acest sens responsabilitatea revine în primul rând Occidentului.

Comunicarea și educația reprezintă singura șansă de realizare a cunoașterii și de reducere a tensiunilor. Cooperarea în vederea realizării unui scop comun se afirmă ca una dintre condițiile esențiale pentru ca un contact între grupuri să ducă la îmbunătățirea relațiilor dintre ele. Rezultă de aici că identificarea intereselor comune și acțiunea comună în vederea realizării acestora ar putea crea condițiile pentru schimbarea percepțiilor și dezvoltarea unor atitudini de toleranță și cooperare. Un astfel de proiect comun ar putea fi acțiunea de pacificare a zonei, participarea comună la lupta împotriva terorismului și demararea unor proiecte comune de reconstrucție și modernizare. O responsabilitate majoră revine Occidentului, care trebuie să-și folosească resursele și influența pentru a elimina sărăcia și inegalitățile. Dacă statele occidentale recunosc faptul că au interese și responsabilități în diferite părți ale lumii, ele trebuie să recunoască concomitent că intervențiile lor se transformă în angajamente

și eforturi de durată, care, printre altele, necesită schimbări în atitudinile și comportamentul atât ale organizațiilor internaționale, cât și ale statelor.

Unul dintre factorii cei mai importanți în crearea identității și schimbarea percepțiilor este educația, sub forma enculturății în școli și instituțiile statului. Educația interculturală este o modalitate viabilă de a facilita înțelegerea Celuilalt. Dar, la fel ca în cazul comunicării interculturale, și în educația interculturală este importantă poziția actorilor și relația de egalitate dintre ei, pentru ca educația să nu fie percepută ca dominație și asimilare, și, în același timp, să aibă și efectele scontate de realizarea înțelegerii celuilalt, întâi la nivel intelectual, prin cunoaștere, și apoi la nivel empatic, prin capacitatea de experimentarea culturii-țintă din interiorul ei. Liantul sunt valorile umane, respectul față de ființa umană, față de viață și diversitatea formelor ei, toleranța și compasiunea, dorința de a-l ajuta pe celălalt, respectul față de varietatea formelor de manifestare ale culturii și creativității umane.

Referințe bibliografice

1. Abric, Jean-Claude, Doise, Willem, *Social Representations*, Sage Publications, New York, 2006.
2. Bauman, Zygmunt, *Globalizarea și efectele ei sociale*, Editura Antet, București, 2005.
3. Campbell, D.T., „Ethnocentric and other altruistic motives”, University of Nebraska Press, Lincoln, 1965.
4. Gavriluc, Alin, *De la relațiile interpersonale la comunicarea socială*, Editura Polirom, Iași, 2006.

Unele particularități ale „culturii estetice totale”

Lidia Troianowski, dr. în filozofie,
IIESP al AȘM

Azi, mai mult ca oricând, societatea simte nevoia de a depista soluții valabile ce ar asigura un echilibru psihologic armonios omului contemporan care aspiră spre siguranța integrității morale și securității spirituale, or dinamismul ascendent al ritmului vieții susținut de birocratizarea relațiilor cotidiene, impactul fluxului informațional și demersul necontrolat al tehnologiilor moderne determină necesitatea implementării unor strategii ce i-ar oferi protecția unui mod de viață